

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2016 metai

1

LI

Vilnius 2016

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2016

1

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2016

1

Vilnius 2016

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2016
© Straipsnių autoriai, 2016

MOKSLO GYVENIMAS

TARPTAUTINĖ MOKSLINĖ KONFERENCIJA „1655 M. KĖDAINIŲ SUTARTIS. ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKA TVANO METU“

2015 m. gruodžio 3–5 d. Lenkijoje, Čenstakavoje, vyko tarptautinė mokslinė konferencija „1655 m. Kėdainių sutartis. Abiejų Tautų Respublika tvano metu“. Ji buvo skirta paminėti 360-osioms akto, kuriuo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (toliau – LDK) nutraukė uniją su Lenkija, ir Jasna Guros gynybos nuo švedų metinėms. Konferencijos aktualumą lėmė poreikis iš naujo įvertinti Kėdainių sutarties pasirašymo aplinkybes, taip pat nevienareikšmę LDK etmono Jonušo Radvilos asmenybę. Pastarosios sudėtingumą rodo ir santykis su religija: išpažindamas kalvinizmą, jis buvo ir jėzuito Alberto Kojalavičiaus-Vijūko globėjas, o laiške Boguslavui Radvilai yra rašęs, kad teikia pirmenybę katalikybei, kuri leidžia „pasišildyti“, o nuo kalvinizmo galima „nudegti“. Problematiką iš naujo skatino permąstyti ir suaktyvėję „išdavystės“ sampratos XVII a. Europoje tyrimai. Konferenciją rengė Ketverių metų seimo pasiuntinių palikuonių draugija, Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio vardo Istorijos institutas, Čenstakavos Jano Długošo vardo akademijos Istorijos institutas ir Paulinų vienuolynas Jasna Guroje (gruodžio 3–4 d. konferencija vyko Jasna Guros vienuolyne, o gruodžio 5 d. – „Piligrimų namų“ koplyčioje). Organizaciniais reikalais rūpinosi Michał Kwileckis ir Marcelis Antoniewiczus. Konferencijos partneriai buvo Lietuvos istorijos institutas ir Vytauto Didžiojo universiteto LDK istorijos institutas. Konferenciją globojo Lenkijos Respublikos užsienio reikalų ministras Witoldas Waszczykowski, Lietuvos Respublikos ambasadorius Lenkijoje Šarūnas Adomavičius, Lenkijos Respublikos ambasadorius Lietuvoje Jarosławas Czubiński, Čenstakavos Jano Długošo vardo akademijos rektorius Zygmuntas Bąkas ir Jasna Guros Paulinų vienuolyno vyresnysis Marianas Waligóra.

Mokslinę konferencijos dalį pradėjo Mārīte J a k o v ļ e v a (Ryga) pranešimu „Diplomatinės Kuršo kunigaikštystės pastangos sutaisyti Švediją ir ATR penktajame ir

šeštajame XVII a. dešimtmetyje“. Prelegentė teigė, kad geografinė Kuršo kunigaikštystės padėtis ir pradėtos vykdyti ekonominės reformos vertė Kuršo kunigaikštį Jokūbą Ketlerį rūpintis taikos tarp ATR ir Švedijos išsaugojimu. Mokslininkė išsamiai aptarė XVII a. penktajame ir šeštajame dešimtmetyje Liubeke vykusias derybas, kuriose dalyvavo ir Vakarų Europos šalių atstovai. Tuo metu Kuršo kunigaikščio dvaras buvo tapęs vienu svarbiausių diplomatinių centrų, kuriame buvo keičiamasi informacija ir belaisviais.

Andrzejus Z a k r z e w s k i s (Varšuva) pranešime „LDK bajorijos laikysena Maskvos okupacijos atžvilgiu“ apžvelgė, kaip kito požiūris į Maskvos valstybės įvykdytą agresiją nacionalinėse Baltarusijos, Lietuvos ir Lenkijos istoriografijose. Aptaręs „išdavystės“ sampratą LDK teisėje, jis išskyrė tris bajorijos laikysenos galimas sutarties su Rusija atžvilgiu tipus: vienareikšmis atsisakymas, pasyvus susitaikymas su situacija arba aktyvus pritarimas. Tačiau pažymėjo, jog įvairiu metu galėjo egzistuoti skirtingi laikysenų tipų deriniai. Jo teigimu, dauguma LDK bajorų siekė išlaikyti saugų atstumą, o carui buvo prisiekiami be entuziazmo, ir tokia prievartinė priesaika nelaikyta išdavyste. Taip pat jis pastebėjo, jog kiekviena pozicija turėjo savo teigiamų ir neigiamų pasekmių, tačiau labiausiai nukentėjo tie, kurie prisiekti carui atsisakė – jų turtas būdavo konfiskuojamas, jie patys tremti į rytines Rusijos teritorijas, kur neretai prarasdavo sveikatą ar net gyvybę. Tuo tarpu prisiekusieji susidurdavo su kitomis problemomis (pvz., vėliau būdavo ginčijama jų teisė dalyvauti elekcijose), tačiau galiausiai jie atgaudavo savo valdas ir galėdavo daryti karjerą.

Andrzejus R a c h u b a (Varšuva) pranešime „Lietuvos bajorija ir Kėdainių sutartis“ aptarė temos istoriografiją bei pažymėjo Adolfo Šapokos ir Antano Tylos darbus, kuriuos įvardijo kaip vienus svarbiausių. Taip pat jis apžvelgė „Kėdainių sutarties“ sudarymo aplinkybes, konstatavęs, jog pritarimas deryboms su švedais LDK visuomenėje buvo gana didelis (tai rodo tiek pasirašiusiųjų skaičius, kuris viršijo tūkstantį asmenų, tiek Žemaitijos bajoro Mikalojaus Kazimiero Šemetos informacija). Labiausiai pritarimą lėmė visuotinė maskvėnų baimė, mat pirmą kartą buvo susidurta su masiniu gyventojų užimtose teritorijose žudymu, o per šimtas tūkstančių žmonių (daugiausia amatininkų) buvo išvežta į Rusijos teritoriją. Tačiau įvairios priežastys lėmė (tarp jų ir švedų nenoras veltis į kovas su maskvėnais), kad jau pirmaisiais mėnesiais po sutarties pasirašymo Lietuvos kariuomenė pasisakė už karalių Joną Kazimierą, o 1656 m. pirmoje pusėje prasidėję sukilimai prieš švedus rodė, jog LDK bajorai nebebuvo unijos su Švedija šalininkai.

Sławomiras A u g u s i e w i c z i u s (Olštinas) pranešime „Brandenburgo ir Lietuvos karinio bendradarbiavimo prieš švedus projektai antroje 1655 m. pusėje“ aptarė Frydricho Vilhelmo pastangas apginti Prūsijos teritoriją nuo karo veiksmų, taip pat jo vykdytą aktyvią agitaciją Lietuvos kariuomenėje siekiant persivilioti karius į savo tarnybą. Šį sumanymą jis stengėsi įgyvendinti pasinaudodamas sunkia finansine Lietuvos valstybės padėtimi, tačiau rezultatai nebuvo labai įspūdingi – pavyko persivilioti vos kelias lietuvių vėliavas.

Natalia Królowska (Varšuva) pranešime „Kazokai Krymo chanato politikoje 1655–1660 m.“ aptarė totorių pastangas pasinaudoti Ukrainos žemes apėmusiomis komomis.

Andrzejus Kamiński (Poznanė) perskaitė pranešimą „Brandenburgio elektoriaus Frydricho Vilhelmo politika ATR atžvilgiu pirmaisiais antrojo Šiaurės karo metais – nuo Karaliaučiaus iki Vėluvos“. Jis aptarė Brandenburgio, tuo metu asmeninės unijos saitais susijusio su Prūsijos kunigaikštyste, ir Brandenburgui simpatizavusios Lenkijoje didikų politinės grupuotės požiūrius į tai, kaip reikėtų elgtis galimo karinio konflikto atveju, taip pat planus nutraukti Prūsijos kunigaikštystės ryšius su ATR ir sudaryti sąjungą su Švedija. Prelegentas konstatavo, jog lanksti politika ir pavaldumo keitimas, kuris priklausė nuo susiklosčiusios situacijos, leido Brandenburgui labiausiai pasinaudoti kariniu konfliktu bei sudaryti palankias sutartis su švedais (1656 m. sausio 17 d. – Karaliaučiaus, o 1695 m. birželio 25 d. – Marienburgo). Prelegentas taip pat išsakė savo nuomonę, jog Karolis X Gustavas pralaimėjo dėl to, kad nesuprato politikos dėsnių: buvo genialus karys, tačiau nesuvokė, kad pažeidė „jėgų pusiausvyrą“ (caras Aleksejus, nepaisydamas lengvų laimėjimų, sustabdė savo žygį, kai tapo grėsmingas kitoms valstybėms).

Karin Friedrich (Aberdeen) pranešime „Boguslavas Radvila, Kėdainių sutartis ir Brandenburgas“ aptarė B. Radvilos įvaizdžio grožinėje literatūroje ir šiuolaikinėje historiografijoje problemą. Jos teigimu, B. Radvila siekė būti tarpininku tarp Lenkijos karaliaus, Švedijos ir Brandenburgio, nebuvo lojalus švedams, taip pat stengėsi nedalyvauti mūšiuose, kuriuose galėtų susidurti su ATR valdovu Jonu Kazimieru Vaza.

Viktoras Brechunenko (Kijevas) pranešime „Apie etmonato įteisinimą – Kėdainių sutartis ir Bogdano Chmelnickio strategija“ aptarė Kėdainių sutarties įtaką Ukrainos valstybingumo raidai ir karo veiksams bei kazokų ryšius su Lietuva. Jo teigimu, lietuviai buvo suvokiami kaip artimi sąjungininkai, su kuriais bendrai kovojama už savo teises ATR seime, o Radvilos laikomi stačiatikybės gynėjais. Todėl brendo idėja apie Lietuvos tarpininkavimą derybose su Lenkija. Kėdainių sutartis laikyta precedentu, kuris brandino naujos trijų valstybių sąjungos koncepciją, tuo metu klostėsi ir Rusios (Rusėnų) Didžiosios Kunigaikštystės idėja.

Piotras Krollis (Varšuva) pranešime „Lenkų santykiai su kazokais nuo Kėdainių sutarties iki susitarimo Nemėžyje“ smulkiai aptarė lenkų derybų su kazokais etapus. Jo teigimu, Ukrainos kazokų etmonas Bogdanas Chmelnickis nebuvo suinteresuotas pasirašyti susitarimą, nes jo tikslas buvo gauti naudos iš būsimo konflikto, todėl Lenkijos siunčiamos delegacijos nieko nepasiekė. Prelegentas pažymėjo Chmelnickio derybininko talentą: jis imitavo derybas, vengdamas aiškiai atsakyti, o vėliau nesilaikė ir to, ką pasirašė prie Jeziornos.

Mariuszas Sawickis (Opolė) pranešime „Antrieji „Kėdainiai“? 1702 m. kovo 6 d. Sapiegų manifestas“ aptarė XVIII a. pradžios epizodą – Sapiegų giminės konfliktą su

respublikonais ir ATR valdovu Augustu II bei Sapiegų pareiškimą Šiaurės karo metu, kuriame paskelbė pereinantys į švedų pusę. Šį žingsnį jie argumentavo tuo, jog nesilaikoma susitarimo, kuriuo remiantis Sapiegos turėjo atgauti buvusias pareigybes ir valdas. Prelegentas pabandė palyginti šį atvejį su Kėdainių sutartimi, radęs tiek panašumų (vienos šeimos aktas: Radvilos – Sapiegos), tiek skirtumų (Kėdainių sutartis buvo bandymas gelbėti valstybę, o Sapiegų pareiškimas susijęs su vienos šeimos reikalais ir noru atgauti turtą).

Gruodžio 4 d. perskaityti penki pranešimai. Danielius R i c h i e s a s (Čikaga) perskaitė pranešimą „Tarptautinė protestantų veikla ir Antrojo šiaurės karo pradinis etapas“. Istorikas aptarė ryšį tarp politikos ir religijos „postvestfalinėje“ epochoje, t. y. per pirmuosius dešimtmečius po Trisdešimtmetį karą (1618–1648) užbaigusios Vestfalijos taikos (1648). Pranešime buvo atkreiptas dėmesys į faktą, kad po 1648 m. dauguma Europos protestantų ir protestantiškų valstybių valdovų, taip pat Anglijai tuo metu vadovavęs Oliveris Kromvelis apie dešimtmetį ar dar ilgiau tebemanė, kad pagrindinis protestantų priešas yra Habsburgai. Tik vėliau kaip pagrindinį grėsmės šaltinį protestantams ėmė matyti Liudviko XIV valdytą Prancūziją. Daugelis Europos protestantų 1655 m. prisidėjusioje Švedijos karinėje intervencijoje į Lenkiją ir Lietuvą matė lemiamo apokaliptinio karo prieš Habsburgų dominuojamą katalikišką Europą pradžią. Žvelgdami į Švedijos (o netrukus dar ir Brandenburgo bei Transilvanijos) karą su Lenkijos ir Lietuvos valstybe per protestantų kovos su katalikais prizmę, Europos protestantai buvo ypač jautrūs žinioms apie skriaudas protestantams Lenkijoje bei Lietuvoje. Ypač buvo domimasi Jano Amoso Komenskio (Jan Amos Komenský, Iohannes Amos Comenius), garsaus protestantų pedagogo ir filosofo, nuo 1628 iki 1656 m. gyvenusio daugiausia Lenkijoje, vėliau priversto pasitraukti į Nyderlandus, kur gyveno iki savo mirties 1670 m., likimu.

Vengrų istorikas Gáboras K á r m á n a s (Budapeštas) perskaitė pranešimą „Kunigaikščių Radvilų kontaktai su Transilvanijos kunigaikščiu Jurgiu II Rakočiu“. Istorikas ypač akcentavo ryšius, galinčius padėti atskleisti, kaip buvo einama į 1656 m. gruodžio 6 d. Transilvanijos mieste Radnote sudarytą Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo sutartį. Valstybės teritoriją pasidalijo Švedija, Brandenburgas, Transilvanija ir Bogdano Chmelnickio valdyta Ukraina, o Naugarduko vaivadijoje buvo numatyta įkurti Boguslavo Radvilos valdomą kunigaikštystę. Istorikas atkreipė dėmesį į faktą, kad Transilvanijos valdovo kontaktai su Bogdanu Chmelnickiu buvo kur kas intensyvesni nei su Radvilomis, kad ne tik Radvilos, bet ir nemažai Lenkijos didikų siūlė savo paramą Jurgiui II Rakočiui būsimoje karaliaus rinkimuose ar siekiant išrinkimo būsimoju valdovu dar tebevaldant Jonui Kazimierui Vazai – elekcijoje *vivente rege*. Taip pat buvo pabrėžta, kad Transilvanijos kunigaikštis formaliai taip ir neratifikavo Radnoto sutarties, nors Švedijos karalius Karolis X Gustavas kelis mėnesius atkakliai įtikinėjo kunigaikštį tai padaryti. Vietoje to Jurgis II Rakočis siuntinėjo daug laiškų Lenkijos ir Lietuvos didikams, tikėdamasis pelnyti jų paramą.

Švedijoje (Stokholme) dirbantis baltarusių istorikas Andriejus K o t l j a r c h u k a s perskaitė pranešimą „Kėdainių sutartis švedų istoriografijoje“. Pranešime buvo aptarta istoriografija nuo XVII a. pabaigos, kai savo darbus skelbė Švedijoje, Lundo universitete nuo 1671 m. dirbęs ir oficialiuoju Švedijos istoriografu buvęs žymus vokiečių kilmės istorikas ir teisininkas Samuelis Pufendorfas (Samuel von Pufendorf (1632–1694)). Pranešime buvo išsamiau aptartos pastarųjų dviejų dešimtmečių publikacijos, taip pat paties prelegento Švedijoje paskelbti darbai. Autorius išdėstė ir savo nuomonę apie unijos su Švedija perspektyvas – ji buvo galima, nes sutartis nenumatė LDK inkorporavimo, be to, Švedijoje egzistavo tradicija toleruoti religines mažumas – kalvinizmą (škotai Švedijos kariuomenėje), stačiatikybę (pasirodydavo spaudinių kirilica) ir pan.

Elmantas M e i l u s (Vilnius) pranešime „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Maskvos valstybė ir Kėdainių sutartis“ pirmiausia atkreipė dėmesį į lietuvių ir lenkų vadovėliuose neproporcingai didelį „Švedų tvanui“ skiriamą dėmesį, užmirštant, kad jo priežastis daugiausia buvo dar anksčiau prieš ATR nukreipti Maskvos valstybės kariniai veiksmai. 1655 m. pavasarį Karolis X Gustavas dar nebuvo apsisprendęs dėl karinių veiksmų krypties, ir tik karaliaus Jono Kazimiero neadekvatus padėties vertinimas ir atsisakymas išsižadėti pretenzijų į Švedijos sostą agresijos taikiniu pavertė ATR. Pranešėjo nuomone, Kėdainių sutarčiai teikiama per didelė reikšmė – ji galiojo tik kelis mėnesius ir neturėjo ypatingų pasekmių. Kas kita – Perejeslavlio sutartis, sudaryta tuo metu, kai valstybė dar buvo „gyva“. Jos pasekmės buvo skausmingos lenkams, lietuviams ir ukrainiečiams: buvo prarastos teritorijos, gyventojai, palūžo tikėjimas savo jėgomis, vos nežlugo valstybė. Prelegentas taip pat apžvelgė, kaip kito bajorijos pozicijos rusėnų gyvenamose žemėse: iš pradžių šie gana palankiai vertino maskvėnus, tačiau vėliau prasidėjo prieš juos nukreipta partizaninė kova. Tuo metu lietuviškose žemėse gyvenusios bajorijos pozicijos buvo nuoseklesnės: dokumentuose maskvėnai nuolat vadinti priešais, buvo atsisakoma tarnauti jų pulkuose.

Piotras P r u d o v s k i s (Maskva) pranešime „Diplomatiniai Rusijos santykiai su Brandenburgu–Prūsija Antrojo Šiaurės karo metu“ aptarė diplomatinės rusų misijas. Jo teigimu, Rusija buvo suinteresuota, kad Brandenburgas laikytųsi neutraliteto. Tai Rusijai pavyko, nes abiejų valstybių neskyrė problemos, dėl kurių galėtų kiltų tarpusavio ginčai, nebuvo ir bendrų planų vykdyti agresiją. Jis atkreipė dėmesį į tai, jog pirmasis užsienio valstybės diplomatas, atvykęs į caro užimtą Vilnių, buvo būtent iš Brandenburgo, ir toks veiksmas buvo laikomas LDK žemių užėmimo fakto legitimavimu.

Gruodžio 5 d. buvo perskaityti šeši pranešimai. Hieronimas G r a l a (Varšuva) pranešime „Maskvos valstybės pozicija Kėdainių sutarties atžvilgiu“ kėlė klausimą, ar Maskva galėjo pripažinti Kėdainių sutartį. Jis atkreipė dėmesį, kad šūkiuose, su kuriais Maskvos valstybė išsiruošė kariauti, pasirodė seniai retorikoje nenaudotas žemių, įvardytų kaip „valdovo tėvonija“, susigrąžinimo motyvas. Švedų įvykdytas Žemaitijos užėmimas

Maskvos valstybei buvo netikėtas, mat buvo laukiama, jog švedus domins kitos teritorijos – Prūsija ir Kuršas. Tad prelegentas atkreipė dėmesį į caro dvaro reakciją į švedų laimėjimus – oficialiai buvo džiaugiamasi, tačiau kartu nurodomos caro pretenzijos į LDK teritorijas, sostinę ir kunigaikščio titulą, o švedams siūloma rinktis Lenkijos puolimo kryptį. Kėdainių sutarties sąlygų Rusija nepripažino ir stengėsi kovoti su jos pasekmėmis.

Rūstis K a m u n t a v i č i u s (Kaunas) pranešime „XVII a. vidurys kaip riba interpretuojant LDK politinę santvarką prancūzų ir italų tekstuose“ analizavo pranešimo pavadinime išsikelto klausimą, remdamasis tų šalių, kurias domino ATR vykę įvykiai (Prancūzijai ATR buvo sąjungininkas prieš Habsburgus, o italams tuo metu buvo aktuali grėsmė iš turkų pusės), tekstais. Jis konstatavo, jog minint karinius įvykius buvo įžvelgiamas ATR sudarančių narių atskirumas, tačiau LDK nesulaukė tiek dėmesio, kiek įvykiai Ukrainos žemėse dėl ten vykusio konflikto su kazokais.

Adamas S t a n k e v i č i u s (Vilnius) pranešime „Švedų tvanas Lietuvos teismų knygų šviesoje“ aptarė bajoriškų teismų veiklos 1655–1660 m. laikotarpio problematiką, pažymėjęs ją esant komplikuotą dėl prastai išlikusių šaltinių ir jų išsklaidymo po įvairius fondus. Tyrime jis daugiausia rėmėsi stabiliausiai veikusiu Žemaitijos žemės ir pilies teismų (beje, rasdavusių laiko spręsti ir bylas dėl raganų) knygomis. Pranešėjas išskyrė įvairias dokumentų rūšis, kuriose atsispindėjo karo veiksmai ir bajorijos elgesys karo aki-vaizdoje. Iki šiol tyrimuose plačiausiai naudotasi valdovų ir etmonų universalų, instrukcijų pasiuntiniams į seimą ir konvokacijas, bajorų suvažiavimų medžiaga. Pranešėjo nuomone, verta atkreipti dėmesį ir į kitokio pobūdžio dokumentus: karo būklė kai kuriems bajorams buvo akstinas surašyti testamentą, o jų surašymų datos sutampa su pasirengimu kovoms (1655 m. rugpjūčio mėnesį ir 1656 m. balandžio–gegužės mėnesiais). Testamentuose dažnai minėta, jog jie surašyti prieš išvykstant kovoti su ATR priešais – švedais ir maskvėnais, taip pat prašoma testatoriaus žūties atveju pasirūpinti pargabenti ir palaidoti kūną. Pranešime analizuoti ir kiti dokumentai: skundai dėl valdų užpuolimų ir plėšimų, vaznių liudijimai apie priešų, taip pat lietuvių ir lenkų kariuomenių padarytus nuostolius.

Przemysławas G a w r o n a s (Varšuva) pranešime „Lenkijos bajorijos požiūris į LDK problemas 1648–1655 m. laikotarpiu“ nagrinėjo Lenkijos seimelių instrukcijas. Prelegentas konstatavo, kad jos niekada nerepresentavo vieningo požiūrio į LDK, o konkrečios žemės pozicija priklausė nuo to meto aplinkybių ir ryšių su Lietuva. Aktualiausia to meto Lenkijos problema buvo konfliktas su kazokais, dėl to iš lietuvių laukta karinės pagalbos bendroje kovoje (ypač 1649 ir 1652–1653 m.). Taip pat instrukcijose galima įžvelgti lokalinius lūkesčius ir konkrečių įvykių vertinimą (pvz., nuostabą dėl prarastos Smolensko tvirtovės).

Gintautas S l i e s o r i ū n a s (Vilnius) savo pranešime aptarė Kėdainių sutarties (1655 m.) vertinimus lietuviškoje istoriografijoje bei atkreipė dėmesį, kad tradicija nuosčiau vertinti Jonušo ir Boguslavo Radvilų suartėjimą su Švedija 1655 m. ėmė formuo-

tis jau XVII a. antroje pusėje. Pirmieji Radviloms palankūs tekstai buvo sukurti su Biržų Radvilomis susijusių ir evangelikų reformatų bendruomenei priklausiusių autorių. Tačiau bendrai vyravo neigiami vertinimai. Požiūris ėmė keistis tik XX a. pradžioje. Deja, lietuvių istorikų vertinimus veikė ir lenkiškoje istoriografijoje įsitvirtinusi klaida, kai buvo painiojami preliminarus susitarimo, sudaryto Josvainiuose (1655 m. rugpjūčio 18 d.), ir tikrosios Kėdainių sutarties (1655 m. spalio 20 d.) tekstai. Pastaroji Lietuvos savarankiškumą varžė kur kas labiau nei istorikų iki tol dažnai cituotas preliminarus Josvainių susitarimas, kuris švedams dėl to ir neįtiko. Tik A. Šapokos tyrimai XX a. ketvirtajame dešimtmetyje ištaisė ankstesnes klaidas. Šis istorikas konstatavo, kad Josvainių susitarimo tekstas buvo artimas tuometiniams Jonušo Radvilos tikslams, o Kėdainių sutartis buvo J. Radvilos pralaimėjimas. Deja, svarbiausias A. Šapokos darbas apie Kėdainių sutartį buvo išleistas tik 1990 m. Darbuose, kurie Lietuvoje buvo spausdinami po 1945 m., vėl buvo kartojamos ankstesnės istoriografijos klaidos, o Kėdainių sutartis buvo vertinama neigiamai. Senosios istoriografijos klaidos vėl buvo ištaisytos aštuntajame dešimtmetyje. Didžiausi nuopelnai čia priklausė istorikui Antanui Tylai. Šiuo metu lietuviškoje istoriografijoje vyrauja gana subalansuotas požiūris į Kėdainių sutartį, artimas tam, kurį dar 1939 m. Kaune apgintoje habilitacinėje disertacijoje suformulavo A. Šapoka.

Marcelis Antoniewiczus (Čenstakava) pranešime „Istorinė Augustino Kordeckio asmenybė istoriografinėse projekcijose“ iškėlė asmenybės sudėtingumo problemą ir A. Kordeckį lygino su J. Radvila kaip visiškai skirtingas tos pačios epochos ir įvykių figūras Lenkijos istorinėje kultūroje. Prelegentas apžvelgė Kordeckiui skirtą istoriografiją (beje, pirmuoju mokslinės istoriografijos autoriumi išskirdamas Mykolą Balinskį ir jo veikalą „Kelionė į Jasną Gurą“) ir šios asmenybės vaizdavimą grožinėje literatūroje (Adomo Mickevičiaus, Kamilio Kiprijono Norvido, Vladislavo Sirokomlės kūrinuose).

Tą pačią dieną taip pat vyko apskritojo stalo diskusija tema „Išdavystės samprata XVII a. Europoje“. Diskusijai pirmininkavo H. Grala, dalyvavo Jarosławas Fedorukas (Kijevas), Władysławas Jacenko (Charkovas), Wojciechas Kriegseisenas (Varšuva), A. Rachuba, G. Sliesoriūnas. Diskusijos dalyviai, operuodami gausiais faktais ir pasitelkdami naujausius išdavystės sampratai skirtus tyrimus, svarstė Kėdainių sutarties pasirašymo aplinkybes ir reikšmę. Diskusijos metu pastebėta, jog išdaviku istoriografijoje paprastai yra laikomas J. Radvila, tačiau Lietuvos bajorijai išdavikas buvo ir valdovas: pirma, jis pabėgo; antra, atitraukė Lenkijos kariuomenės pastiprinimą iš Lietuvos; trečia, nesiėmė veiksmų rengti valstybę karui (paminėti laišakai, rašyti 1655 m. pavasarį ir vasarą, kuriuose aprašoma, kaip valdovas ir jo dvaras linksmynasi, rengia balius, o valstybė tuo metu žlunga). Diskusijos metu išaiškėjo dvi pagrindinės mokslininkų pozicijos. Vienų teigimu, J. Radvila turėjo išeitį: galėjo pasitraukti į Lenkiją ar žūti kovoje, o Kėdainių sutartis nebuvo Lietuvos išgelbėjimas. Kiti laikėsi nuomonės, jog mirtis niekada negali būti politiko, kuriam patikėtas krašto likimas, sąmoningas pasirinkimas (tai, beje,

dažnai istoriografijoje buvo prikišama ir Stanislovui Augustui, bet ATR istorijoje tokio pavyzdžio apskritai nėra). Tačiau J. Radvila galėjo rinktis tik iš realių galimybių – tartis su švedais arba rusais, trauktis į Lenkiją ar Prūsiją (paliekant kraštą likimo valiai) arba pasirinkti delsimo taktiką.

Pagal pranešimus parengti straipsniai turėtų būti publikuoti straipsnių rinkiniu ir paskatinti tolesnius šios svarbios temos tyrimus.

Adam Stankevič